

ПРИЛОЗИ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

*Non sunt contemnenda quasi
parva sine quibus magna constare
non possunt.*

S. Hieronymus

ОСНИВАЧ
ПАВЛЕ ПОПОВИЋ

УРЕДНИШТВО
ЗЛАТА БОЈОВИЋ, СЛОБОДАН ГРУБАЧИЋ, JOLANTA DZIÓWA,
GIORGIO ZIFFER, MIŁICA JAKÓBIEC-SEMKOWOWA,
ТОМИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ, ЈОВАНКА КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ,
НАДА МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ, ДРАГАНА МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ,
JOHANNES REINHART, ЂОРЂЕ ТРИФУНОВИЋ

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

КЊИГА ОСАМДЕСЕТ ШЕСТА
2020

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД
2020

ТРАГОМ НАЗИВА СТАРИХ БЕОГРАДСКИХ ЗДАЊА: *ПИРИНЧАНА И(ЛИ) ПИРИНЧ-ХАН?**

Пиринчана је један од назива Палате аустријског команданта Београда из 1717–1739. године. У њеној близини на Дорћолу налазио се и стари ђурски Пиринч-хан. Близина здања, као и сличности назива Пиринч-хан и Пиринчана, произвела је својеврсну забуну у вези са идентификацијом ових здања, те је често долазило у научним расправама до њиховог поистоветивања. Називи Пиринчана и Пиринч-хан нису до сада били предмет језичког истраживања. У раду се са језичког аспекта трага за утврђивањем порекла назива поменутих здања чиме се дају нови, за историју важни, одговори о томе да ли су ово били засебни називи за два здања.

Београд се развијао сто педесет година као турски град (шехер), у позадини ратних збивања, све до краја 17. века. У периоду аустријске управе од 1717. до 1739. године у Београду било је неопходно извршити реконструкцију освојеног града како би се, према европским узорима, преобразио у утврђени барокни град. Реконструкција и трансформација Београда обухватала је радове на обнови затечених и изградњи нових здања у Тврђави, Немачкој вароши, као и Српској вароши. У Београду настају нове монументалне грађевине ван простора тврђаве, док су одређене затечене грађевине подвргнуте реконструкцији.¹ Међу здањима ван простора тврђаве истиче се палата аустријског команданта Београда. Ово здање које је опстајало скоро два века у више наврата је *привлачило пажњу историчара* који се баве проучавањем историје Београда. Недореченостима су обележени бројни покушаји да се утврде чињенице у вези са изградњом, коришћењем, локацијом, рушењем, као и самим називом здања. Палата аустријског команданта и гувернера Београда принца

---

*Рад је финансирао Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2020-14/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹Након неколико пројеката израђених до 1723. године Дворски ратни савет прихватио је пројекат Николе Доксата де Мореза који је руководио радовима на изградњи система одбране и реконструкцији града (М. Поповић, *Барокна реконструкција Београда*, у: Барокни Београд (Преображаји) 1717–1739, Београд, 2019, 40).

Александра Виртембершког из 1717–1739. године имала је више назива: Командантова или Гувернерова палата, Двор (Палата) принца Евгенија и Пиринчана. У близини Командантове палате налазио се и стари турски Пиринч-хан. Оба здања налазила су се у Дугој чаршији (данашњој Душановој улици на Дорћолу). Близина објеката, као и сличност назива Пиринч-хан и Пиринчана произвела је својеврсну научну забуну у вези са тумачењем историјата ових здања, као и њихових назива, те је често долазило у научним расправама до поистовећивања ових здања.

Неколико је претпоставки у досадашњој литератури изнето у вези са самим називима здања. Тодор Стефановић Виловски је пишући о Београду у периоду аустријске управе од 1717–1739. године дошао до закључка да је грађевина коју је београдска интелигенција називала Двор принца Евгенија, а народ Пиринчана заправо била Командантова или Гувернерова палата. Увидом у „*Explication über beede Gründriss des Belgradischen Commendantenhauses*”, бр. 480 из 1728. године из бечког Ратног архива, који садржи план и опис просторија стиче се утисак о велелепности ове резиденције.²

Душан Ј. Поповић је указао на то да је Пиринчана заправо стари турски Пиринч-хан који се налазио у близини Командантове палате.³ Рајко Л. Веселиновић је доказао на основу грађе из бечких архива, коју је објавио Д. Поповић, да је Пиринчана једна друга грађевина у близини Командантове палате, стари турски Пиринч-хан. Р. Веселиновић се сложио са Поповићевим мишљењем да Пиринч-хан има неке везе са толико помињаном Пиринчаном.⁴

Дивна Ђурић-Замоло је направила синтезу дотадашњих закључака и покушала да одгонетне оно што је остало недоречено у претходним радовима, а то је уз објашњење самог назива Пиринчана и њена локација, као и датум рушења. Д. Ђурић-Замоло, преузимајући закључак Д. Поповића, износи претпоставку да је услед близине Пиринч-хана (Пиринчана) и Командантове палате, име Пиринчана приписивано и Командантовој палати. Сматра да је Пиринчана уствари други назив, синоним за сам Пиринч-хан. Закључила је да се палата налазила на непарној страни данашње Улице цара Душана, оној ближој Дунаву, између улица Браће Барух и Цара Уроша, а да је дефинитивно порушена 1889. године. Изводи и закључак да Командантова палата не представља новоподигнуту грађевину, већ адаптирани Каравансарај Мехмед-паше Соколовића, саграђен између 1572. и 1578. године.⁵

² Т. Стефановић Виловски, *Београд од 1717. до 1739. године*, Београд 1906, 37, 38. Расправу о Београду као насељу написао је на основу докумената из бечких архива, првенствено из Ратног министарства.

³ Д. Ј. Поповић, *Београд пре двеста година*. Београд, 1935, 11.

⁴ Р. Ј. Веселиновић, *Нека ишћања из прошлости Београда XVI–XIX века*, Годишњак Музеја града Београда, Књ. II., 1955, 109.

⁵ Д. Ђурић-Замоло, *Палата аустријској команданти Београда из XVIII века, називана „двор принца Евгенија” и „Пиринчана”*, Годишњак града Београда, књ. XVII, Београд 1970,

Радмила Тричковић је мишљења да је пребивалиште аустријског команданта Београда касније названо Палатом принца Евгенија Савојског и Пиринчаном, те да је због сличности назива побркан са старим Пиринч-ханом. Пиринчана се помиње након 1739. године први пут у турским документима у вакуфнама београдског сераскера Али-паше из јула 1740. године као Велики сарај, који је у то време служио као конак и резиденција београдског јаничарског аге, највишег војног старешине у Пашалуку. После пресељења јаничар-аге у јањичарску касарну у Доњем граду становништво је назвало ову палату Стара агина капија (*Eski ağa kârısı*).⁶ Палату откупљује Јахја паша Хатибзаде и у његовој вакуфнама се она наводи као Сарај, а касније у вакуфнама као Агина капија. Цео комплекс Сараја подудара се са комплексом који је према аустријском попису из 1728. године означен бројевима 895 до 905, али је поједине зграде било тешко идентификовати.⁷

Жељко Шкаламера је радећи на утврђивању локација познатих београдских грађевина XVI и XVIII века описао и локације Пиринч-хана и Командантовог стана или Гувернерове палате, дајући назив Пиринчана као синоним за Пиринч-хан уз позивање на претходне закључке помених историчара.⁸

Комплекс звани Командантов стан или Гувернерова палата налазио се испред седам новоподигнутих зграда с парне стране данашње Душанове улице.⁹ Комплекс је према Попису чинило више одвојених објеката, од којих су четири зграде наведене као стан генерала Марулија, са укупно

69. У нашем раду нећемо се бавити проблемом локације и датума рушења Пиринчане. Такође, проблематична је тврдња ауторке да је Пиринчана адаптиран каравансарај Мехмед-паше Соколовића (в. А. Андрејевић, „Удео Мехмед-паше Соколовића у подизању Београда”, Зборник Филозофског факултета XI–I, (Београд: 1970), 435; Ж. Шкаламера, *Локације неких знаменитих београдских грађевина XVI и XVIII века*, Годишњак града Београда књ. XX, 1973, 171–176).

⁶ У Речнику САНУ (*Речник српскохрватској књижевној и народној језика* (1–20). Београд: САНУ – Институт за српски језик, 1959–2017) код одреднице *капија* издваја се као значење *кућа, дом, двор*: Јењичарага је имао свој двор, који је народ звао агина капија (Скар. В. 1, 153).

⁷ Р. Тричковић, *Београдска тврђава и варош 1739–1789. године*, Годишњак града Београда књ. XX, 1973, 67.

⁸ Ж. Шкаламера, *Нав. дело*, 176–177. У турском државном архиву нисмо пронашли документ у коме се помиње турски назив *Pirinçhane*, претпостављамо зато што није било уобичајено да се званични називи двораца, палата наводе под колоквијалним именом.

⁹ Према регулационом плану пуковника Николе Доксата де Мореза била је предвиђена потпуна трансформација Дуге или Трговачке улице са кућама исте елевације спојеним у крупније, правилне блокове. Зграда ременарског мајстора и саветника у општинском већу Елијаса Флајшмана у данашњој Душановој 10 је једина сачувана зграда која је припадала овом низу кућа (Ж. Шкаламера, М. Поповић, *Најстарија сачувана кућа у Београду из прве половине XVIII века*, ГГБ XXIX, Београд 1982, 29, 30).

20 соба, четири кухиње и две штале.¹⁰ За резиденцију принца Александра Виртембершког изабран је раније изграђен комплекс извесног Турчина са сарајем, који је преправљен за ту намену. После 1720. године изграђена је од тврдог материјала кухиња за принца. Планови с краја 17. века показују да је ту постојао велики празан плац назван Великим тргом, што говори о томе да су зграде подигнуте између 1695. и 1717. године. Испред палате се налазио парк који је постојао до краја 18. века.¹¹

Што се тиче Пиринч-хана, он је у време Турака био трговачки хан, место на коме су трговци из провинције или из других покрајина куповали и продавали робу и у томе послу се задржавали више дана, седмица, чак и месеци.¹² Ханови су се градили у областима које имају трговачки потенцијал и представљају историјске доказе који указују на економске, друштвене и културне услове у којима су се налазили градови.

Најпознатији османски путописац Евлија Челебија први пут долази у Београд 1660. године. Потом долази 1662. године, а на крају 1664. године. Приликом сваког доласка приповеда о различитим особинама Београда.¹³ Између осталог даје опис београдских ханова, којих према његовом сведочењу има 21; они су ханови друмских и поморских трговаца. Наводи називе само седам тзв. трговачких ханова, а то су Јени-хан (Нови хан) (Yenihan), Безистан-хан (Bezazistan Hanı), Араста-хан (Arasta Hanı), Шехитлик-хан (Şehitlik Hanı), Чукур-хан (Çukur Han), Селви-хан (Selvi Hanı) и Пазарјери-хан (пазариште) (Pazaryeri Hanı). Напомиње да су они који су ту боравили плаћали кирију. Евлија Челебија не наводи Пиринч хан, те се поставља питање да ли је тада постојао Пиринч-хан или је изграђен касније.¹⁴

¹⁰ Д. Поповић, *Грађа за историју Београда од 1717–1739*, Споменик СКА LXXVII, 1935, 256.

¹¹ Ж. Шкаламера, М. Поповић, *Урбани развој Дорћола*, Годишњак града Београда 25 (1978), 235 стр.

¹² У трговачким хановима дешавало се да трговци остану више недеља чекајући занатлије да им доставе одређену наручену робу. Уз трговачке ханове постојали су још и ханови уз путеве, који су служили за краћи одмор и конак и сезонски ханови, у које су људи долазили ради лечења или теферича (Н. Крешевићковић, *Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, Djela, Knjiga VIII, Odeljenje istorisko-filoloških nauka, Knjiga 7, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, 1957, 31).

¹³ Исп. Б. Тезџан Аксу, *Београд у 17. веку према виђењу Евлије Челебије* (Evliya Çelebi'nin gözüyle 17. yüzyılda Belgrad), Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности VIII (Научни скуп Деспотовац-Манасија, 20–21 август 2016), Деспотовац: Народна библиотека ресавска школа, Београд: Институт за српски језик САНУ, 64.

¹⁴ Аутографско издање Путописа објављено је у виду латиничког транскрипта у десет томова у Истанбулу у периоду од 1998. до 2007. године на основу рукописа из павиљона Багдад (I-V, VII-VIII) и Реван (VI), као и уз додатну комбинацију неколико рукописа (IX, X). У петом тому *Путописа*, наводи 7 ханова, док у продужетку рукописа стоји цео празан ред. Вероватно је навео само оне трговачке ханове чија је имена сазнао (Е. Челебија,

Ханови су представљали најзначајније грађевине у чаршији у 18. веку. Према аустријском попису из 1728. године ратним разарањима одолео је уз Молдован-хан, Чукур-хан, Ибрахим-башин хан, Чизма-хан, Јени-хан, Туприлића хан и поменути Пиринч-хан¹⁵.

У Пиринч-хану су за време аустријске владавине биле смештене војне апотеке. У попису зграда у Дунавском (Немачком) Београду који је започет 28. септембра 1728. године спомињу се неки ханови, а међу њима и Пиринч-хан. Под редним бројем 101 пописа наводи се да је хану припадала турска стаја и да је хан предат војним апотекама. У тој стаји су смештани турски коњи на којима је довожена различита роба. И на плану Г. Боденера израђеном између 1688. и 1690. године зграда је означена као магацин за трговачку робу, а зграда иза ње као зграда у којој се трговало, куповало и продавало. Када је дошао А. Виртембершки је новцем Дворске Коморе у Бечу дотерао зграду и употребио за смештај својих коња. Пиринч-хан је надживео аустријску управу над Србијом, па и Турску, те се и 1826. године налазио на истом месту, на основу једне турске тапије (документа). У то време је био познат као Мисирски (царски) државни хан.¹⁶ По повратку Турака у Београд након 1739. године Пиринч-хан је откупио утицајни кизлар-ага Хаџи Бешир, који је једини кизлар ага који је остао на тој дужности 29 година (1717–1746).¹⁷ Хан је био стара камена грађевина са 25 одаја и 5 мутвака у приземљу

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (5. Kitap) haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, 114 b). У Шабановићевом преводу Путописа изостаје податак да постоји 21 хан, а наведено је шест трговачких ханова, изостављен је Чукур-хан (Е. Çelebi, *Putopis (odlomci o jugoslovenskim zemljama)* (preveo Hazim Šabanovič), Sarajevo, 1967, 88.

¹⁵ Р. Тричковић, *Варош њосле 1740. ѿгодине, Јавне и ѿривајне грађевине*, у: Историја Београда 1, Београд 1974, 660.

¹⁶ Р. Ј. Веселиновић, *Нав. дело*, 111.

¹⁷ Остао је запамћен по томе што је значајан део своје имовине завештао османлијском народу. Међу завештаном имовином налазе се грађевине верске, образовне и социјалне намене, попут џамија, медреса, чесми, библиотека, ханова. У попису његових ханова у оквиру целокупне територије Османлијског царства помиње се један хан у оквиру вароши Београдске тврђаве у дефтеру из 1735. године. Описан је као хан који има три дућана, једанаест амбара, једну велику шталу, десет одаја и шест ћенифа (А. Ürkündağ, *Darıssaade Ağası Hacı Beşir Ağa ve Hayratı, Doktora Tezi*, Afyonkarahisar, Şubat 2017, 91). Овај опис се не подудара са горе наведеним описом Пиринч-хана. Такође се не подудара ни са описом Чукур-хана, за који постоје подаци да га је откупио Хаџи Бешир ага за 3250 гроша. Према његовој мулкнами налазио се на Тргу Дуга Чаршија у близини Пиринч-хана, а Аустријанцијама је служио за смештај сиромашних занатлија, а затим немачких Јевреја. Описан је као камена зграда која је у свом саставу имала 13 подрума, 20 дућана у приземљу и 58 одаја на спрату (Р. Тричковић, *Београдска ѿврђава...*, 71). Хаџи Бешир ага заслужан је и за обнову Кизлар-агине џамије после 1739. године. Кизлар-агина џамија изграђена је крајем 16. и почетком 17. века, а налазила се на углу улица Браће Југовића и Вишњићеве (*Верски објектии Београда – ѿројектии и остиварења у документима Историјској архива Београда*, Галерија Историјског архива Београда, новембар-децембар 2013, Каталог изложбе, аутор Ђурђија Боровњак, 75).

и 20 одаја на спрату и три подрума. Ферманом датим кизлар-аги с краја октобра 1741. године Пиринч-хан је одређен да се користи као капан¹⁸, с обзиром на то да није много удаљен од ђумрука београдске скеле на дунавском пристаништу. У ферману назначено је следеће: Велики хан познат по имену Пиринч-хан довољно простран и у близини скеле, те да се доње просторије користе за *заиру*¹⁹ која би се потом раздељивала еснафима, а да се горње просторије користе за чоху и друге тканине како је то обичај и по другим местима попут Цариграда.²⁰ Према каснијим подацима, Пиринч-хан је употребљаван и као коначиште за пролазнике.

Карл Гебел, *Улица цара Душана 1860-их*

Пиринч-хан је срушен 1930. године. Рушење Пиринч-хана пропраћено је текстом у *Полијци* под насловом *Рушење старе Пиринчане* и поднасловом *Рушевине које су се одржале у сред Београда ђуних 190 ђодина*. Аутор текста је описао рушење Пиринч-хана уз цртеж Командантове палате Феликса Каница, не знајући да су то два посебна здања: „Јуче су порушени последњи остаци једне од најстаријих зграда у Београду, остаци чувене дорђолске Пиринчане. Као што је познато тако су Турци некада прозвали развалине дворца принца Евгенија Савојског, па су после

¹⁸ Од раног периода Османлијског царства *кајани* су представљали места где се мери и продаје роба (брашно, житарице, уље, мед и сл.) на велико под државном контролом.

¹⁹ Заира, сировине и прехрамбене намирнице, према тур. *zahire*, животне намирнице на залихама, провијант.

²⁰ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri*, 148, док. бр. 125. Најсрдачније се захваљујемо се историчару Александру Јаковљевићу на помоћи у вези са тумачењем документа.

и Срби од њих то име примили”.²¹ Неретко је долазило до забуне након рушења Пиринчане, те се у појединим водичима Београда Пиринч-хан назива Дворцем принца Евгенија.²² И касније су у појединим историјским делима испод Каницовог цртежа Командантове палате давани погрешни подаци, који су се сводили на мешање назива здања.²³

Ф. Каниц, Пиринчана (1860. година)

Мотивација за именовање Пиринч-хана је вероватно преузета од тадашњих истоимених ханова у другим деловима Османског царства (*Pirinç han*), попут нпр. Пиринч-хана у Бурси или Тиреу. Назив су добили на основу тога што се ту некада обављала трговина пиринчем.²⁴ Трговачки ханови су углавном и добијали називе на основу врсте производа којима се у њима трговало, попут *Kaşıkcı Hanı* (према *kaşıkcı*, кашикар), *İpek Han* (према *ipek*, свила). На тај начин народ је тачно могао да зна који хан служи којој групи трговаца²⁵.

²¹ М. С. П., *Рушење старе Пиринчане*, Политика, 8. 11. 1930., стр. 1.

²² На месту где се налазио Пиринч-хан подигнута је вишеспратница која и данас постоји у Улици цара Душана бр. 10–12 (Д. Ђурић-Замоло, *Нав. дело*, 70).

²³ Р. Тричковић, *Београд у великим ратновима 1683–1699*, у: Историја Београда, Балканолошки институт САНУ, Драганић, 1995, 118; С. М. Пирковић, *Срби међу европским народима*, Equilibrium 2004, 314.

²⁴ Пиринч-хан у Бурси изградио је султан Бајазид II. Изградња хана је завршена 1508. године, а назив Пиринч-хан почиње да се користи од почетка 17. века. Првобитно је назван *Hân-î Cedid- î Sâni* односно *Друџи нови хан*, с обзиром на то да је у питању други по реду хан који је изградио султан Бајазид II (D. Yavaş, *Pirinç Hanı, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), Cilt XXXIV, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, 285-286).

²⁵ T. Akar, *Osmanlı kentinde ticari mekânlar: bedesten-han-arasta-çarşı mekânları literatür değerlendirmesi*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7(13), 2009, 267-292; E. Yeşilbaş, *Diyanet Vakfı'nda Osmanlı Dönemi Şehir-İçi Hanları Üzerine Değerlendirme*. Belleten, c. LXXIX, 286, Ankara, 2015, 877-899.

Лексема *џиринчана* је забележена у 20. тому Речника САНУ са неколико потврда из књижевних дела. Управо су нас ови примери подстакли на ово истраживање. У једној од фаза обраде сви примери су били обрађени под истом одредницом: *џиринчана ж фабрика у којој се џиринач џирџрема за џродају, рижана*. – Ово је једина пиринчана од ушћа до Базена, а даље уз реку сусрећу се ... недогледни простори за сејање пиринча (Ђаја Б. 3, 100). Кога ти све нема ту око старе „Пиринчане”, и у њој самој! (Срем. 13, 133). Принац Јевђеније ... озидео је многе красне куће, од којих Пиринчана на Дорђолу ... беше достојан представник укуса и издашности принчеве (Мил. М. Ђ. 15, 9). (Клаић 7). Примери су указивали на то да се ради о некаквом здању, међутим детаљнијом анализом се стекао увид у то да се ради о два здања различите намене.

С обзиром на то да се ради о речима различитог порекла у финалној обради су успостављене две хомонимне одреднице:

џиринчана¹ ж фабрика у којој се џиринач џирџрема за џродају. – Ово је једина пиринчана од ушћа до Базена, а даље уз реку сусрећу се ... недогледни простори за сејање пиринча (Ђаја Б. 3, 100). (Клаић 7).

џиринчана² ж ист. зџрада од черсџоџ маџеријала из XVIII века која је била у Беџраду на Дорђолу; исп. *пиринач²*. – Кога ти све нема ту око старе „Пиринчане”, и у њој самој! И да не знаш баш много историје, би рекао и би се закдео да је баш ту на старом Дорђолу зидана она древна Вавилонска кула (Срем. 13, 133).²⁶ Принац Јевђеније ... озидео је многе красне куће, од којих Пиринчана на Дорђолу ... беше достојан представник укуса и издашности принчеве (Мил. М. Ђ. 15, 9).

Прва лексема у хомонимском пару која означава *фабрику у којој се џиринач џирџрема за џродају* несумњиво је у вези са плодом биљке *пиринач*.²⁷ Она не представља готову позајмљеницу, јер у турском јези-

²⁶ Јер нашто ти и може личити она „Пиринчана”, него на рушевине од недограђене Вавилонске куле, а стари Дорђолци опет на потомке оних дунђера којима је Бог помео језике да се никад не разумеју (Исто).

²⁷ *џиринач¹*, -инча м (тур. *pirinç*) 1. а. бот. и агр. *једноџодишња биљка жиџарица* *Oryza sativa* из ф. *џрава* Gramineae, *сџабљике високе до 150 ст, дуџих чекињасџџих листџова, дуџуљасџџих класџова са зрнасџџим џлодовима обавијених џлевицом, чиџи се џлодови уџџџребљававу за џудску исхрану; џлод џе биљке, ориз, рижна*. — Пиринач ... једна од најстаријих културних биљака, пореклом [је] из тропске Азије (Енци. Просв.). Пиринач са шећерном трском и соком од неких палма ... даје ракију (Панч. 5, 159). (ФлС 8, 284). Некада се у Љубушки сијао пиринач, и, како причају, био врло укусан (Љубушко, Мостар, Тор. С. 3). Кинези никад не једу леба ... њихова је храна варен пиринач, са нешто мало масти (Пел. 1, 27). (Вук, Рј.; Шул. 5; Сим. Д. 2; Р-К 2). б. *јело од џлода џе биљке*. — О посној даћи ... јела се обично спремају ова: посне пикџије, постан пилав ... пиринач на тепсију (Грб. С. 2, 223). „Пиринач” или „пилав” ... спрема се ... овако: скува се једноставно у води, и посоли; кад се скува изручи се у чинију ... зачини се машћу и на њџ упрженим луком (Шкар. 2, 64).

2. обично у изразу: *на џиринач* покр. *врсџа шаре у џлеџењу у облику зрна пиринча1(1а)*. — На пиринач [значи] зрнаста шара на петама мушке чарапе (Ивањица,

ку ни у једној фази његовог развоја није забележена реч за именовање објекта овакве намене. Настала је у српском језику као резултат творбе именица од турске основе и творбеног форманта *-ана*.²⁸ Творбени формант *-ана* води порекло од персијског апелатива *hāne кућа*, од којег се формирао суфикс *-ана* без иницијалног х. У турском језику реч *hane* има богату полисемантичну структуру, означава: 1. кућа, дом. 2. укућани. 3. просторија, одељак, одељење куће. 4. *май*. место. 5. *муз*. део. Најчешће се јавља као други део сложенице, у значењу места у којем се нешто обавља, ради оно што означава први део сложенице: *tophane* (*top* топ + *hane*) складиште оружја, арсенал; артиљеријска школа.²⁹

Друга лексема отвара простор за анализу њеног порекла и самог настанка.³⁰ У Речнику ЈАЗУ³¹ под одредницом *пиринчана* дат је пример Милана Ђ. Милићевића³², али изостаје дефиниција, већ је уместо исте постављено питање које је право значење ове речи, уз напомену да је реч јамачно из турског језика.

КЕМ). Цемпер ми је на ситнији пиринач (Ивањица, Вулов. Н.). Плетем прслук, опет ћу да плетем пиринач, та ми шара најлакша (В. Поповић, Ресава, Спас. М.).

Изр. *барски* (*дивљи, канадски*) ~ бот. *врста пиринча* *Zizania aquatica која расте на обалама језера и река у северним областима Америке и Азије* (Сим. Д. 2).

²⁸ Као резултат творбе именица од турских основа и суфикса *-ана* настале су и нпр. *ђумрукана* ж царинарница, трошаринска станица (= тур. *gümrük*); *ексерана* ж радионица за израду ексера; *кречана* ж 1. јама за гашење креча. 2. пећ у којој се пали креч, вапненица (= тур. *kiğec ocağı*); *ракијана* ж ракијашница (= тур. *rakı fabrikası*); *шећерана* ж фабрика шећера (= тур. *şeker fabrikası*) (Марија Ђинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*, необјављена докторска дисертација, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2013, 129).

²⁹ У српском језику издвајају се следеће именице: *авдесана* (*авдесћхана, авдесхана*), *барућана, дабулана/дабулхана, дамбулхана, дембелана, диванана (диванхана), дихвана/дихванана, ђумрукана, ексерана, кавана/кафана, кречана, мезилана, мезулана, мезулхана, мејана, мензулана, механа, мусафирхана, ојлукана, ракијана, сарачана, сирћејана, шабакана, шабакхана, шамбулана, шаарафхана, шомрукхана, шойхана, ћерана, ђумурана, хайсана, хевзејана, чајана, челичана, џебана, шећерана, шешана*. Највећи број именица припадају данас застарелој лексици, потиснуте су из употребе синонимима, на пример *шабакана* је потиснута лексемом *кожара*, *шойхана* је замењена *шойоливноцом*, *хевзејана* је данас *ајошџка*, *ојлукана* је *сеник*, *ђумрукхана* је замењена *царинарницом*.

³⁰ *пиринач*² = *пиринч*, *-инча* м (тур. *pirinç*) заст. 1. хем. *лејура бакра и цинка, месинџ*; исп. жута мед (под мед изр.). — Месинџ, пиринач или жутамџ се спая од 73 до 65 делова бакра и од 27 до 35 делова шпјтера (Поп. Ђ. М. 1, 164). Жутамед, пиринач или месинџ има бакра и цинка ... од те се легуре лију разноврсни изливци за кућну и техничку потребу (Лоз. 4, 105). (Вук, Рј.; Микл. 1; Ђорђ. Јов. 1). Има два у Бечу прављена свџњњакаод пиринча [месинга] (СН 1851, 64). Само у њој [одаји] лежи сандучина | Саливена на шикли одаји | Од туча је и од пиринча је (Делић Р., БВ 1892,451). Покри кулу тучом и пиринчом | Заврши жежеженијем златом (НП Херм. 1, 451). (Микл. 1).

2. (у прид. служби) *који је од пиринча*², *месинџа, месинџани*. — Утегни га [коња] седмери колани, | Припни њему пиринч-узенгије (НП Б-Б, 205). (Шкаљ. А. 2).

³¹ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb, 1881–1975.

³² В. пример у Речнику САНУ, под одредницом *пиринчана*².

Постоје две претпоставке у вези са пореклом друге лексеме. Прва је да је настала од синтагме принчева кућа (тур. *Pirinçhane*), што у српском језику даје лексему *џиринчана*. Како се у српском језику први део лексеме не може везати за лексему *џиринц*, тако се ни лексема *џиринчана* не може разумети као принчева кућа. Говорници српскога језика разумели су је као место где се обрађује пиринач, место где се тргује пиринчом. Дакле, овде је извршена ресемантизација, накнадна семантизација. У радовима историчара, као и у бројним путописима, који уз друга књижевна дела представљају значајан допринос проучавању историје Пиринчане пружањем података који употпуњују слику о некадашњем здању³³, наводи се да је народ резиденцију Александра Виртембершког називао Дворем (Палатом) принца Евгенија Савојског. Бројни аутори, попут Михаила Валтровића су изразили сумњу у то да је принц Евгеније Савојски изградио двор: „Не знам да ли се по поузданим подацима зна или се само по неком предању држи, да је негдашњу Пиринчану, подигао принац Евђеније. На наведеним плановима његово се име ни с којом зградом не доводи у везу. На плану бр. 416, означена је велика једна зграда са три авлије, именом: *Alexanderlogement*, што је ваљда била стан принца Александар од Виртемберга”.³⁴ Иако нема поузданих доказа да је принц имао двор и дуже време живео у Београду, могуће је да ју је народ прозвао тако јер је настала у принчево време.³⁵ Ф. Каниц истиче да га је од дрвених грађевина у муслиманској Дорћол-махали и Дунавском кварту увек највише привлачила „Пиринчана” (Принчева кућа), некадашња царска командатура: „Њени остаци, који су меланхолично штрчали према небу, подсећали су, мада неопростиво занемарени, на горду палату уметнички настројеног војсковође у бечкој улици Химелпфорт, чији је архитект Хилдебрант вероватно учествовао и у београдској градњи”. Каниц не спомиње постојање Пиринч-хана, али здање Пиринчану појашњава као *Принчеву кућу*. Каницов цртеж из 1860. године приказује Пиринчану са складно обликованом фасадом лепих пропорција, као и дворишне галерије са сводовима у стилу северноиталијанских палата.³⁶

³³ У 19. веку ниједан путописац при опису Београда није заобишао Пиринчану; исп. Л. Леже, *Словенски свет*, у: Београд у 19. веку, Библиотека града Београда, 1967, 43; Г. Раш, *Светионик истока*, у: Београд у 19. веку, Библиотека града Београда, 1967, 60.

³⁴ М. Валтровић, *Камен темељац једне језуитске цркве од године 1732. у Београду*, Старице 4/1887, 127, у напомену.

³⁵ Према истраживању Д. Поповића у палати су боравили одмах по освајању Београда генерал Мерси и царски амбасадор Вирмонт, као и сам принц Еуген Савојски, а од 1720. па све до пресељења у новоизграђену касарну 1726. године и принц Александар Виртембершки. Тада се у стари дворски комплекс уселава гроф Марули који ту остаје током целог свог боравка у Београду (Д. Ј. Поповић, *Грађа за историју Београда од 1711–1739 год.*, 204).

³⁶ Ф. Каниц, *Србија – земља и становништво (од римској доба до краја XIX века)*, књига 1, Београд 1986, 51-52.

Генерал Коста Протић описујући Београд за време аустријске владавине наводи да су палату звали Пиринчана и изводили ово име од Принчев хан, палата принца Евгенија, упркос чињеници да принц Јевгеније није имао такво здање, нити је у Београду дуже боравио.³⁷ Слично појашњење наводи и Сретен Поповић који је боравећи у Бечу 1840. године упознао капетаницу, иначе земљакињу која се интересовала за Београд, посебно за Дорћол. Упитала га је „да ли још постоји Пиринчана (принца Евгенија хан, од кога су Турци прозвали Пиринчана) и остале лепе куће које у начињене за време принца Евгенија Савојског од године 1717–1739?”. У даљем тексту Поповић наводи да Пиринчана више не постоји и да је након иселјења Турака разваљена.³⁸ Хан је представљао гостионицу, крчму (у граду или на друму) која је служила као свратиште и коначиште за путнике, а у београдској чаршији важан трговачки центар, те је појашњење принчев хан, односно принца Евгенија хан нетачно, јер Турци свакако не би назвали *ханом* принчев дом, већ је у питању образовање од тур. *hane*, кућа, дом. У турским изворима су се резиденције, палате често означавале као *хане*, затим *сарај*, *конак*, *мензил*. Павле Васић пише да су према описима савременика двор принца Евгенија Турци називали Пиринц-хане, уместо Принц-хане, од чега је постало оно Пиринчана³⁹, што би одговарало Каницовом појашњењу Принчева кућа. У вези са овим треба напоменути да на почетку турских лексема не постоје консонантске групе, те се речи страног порекла адаптирају према турском фонетском систему, стога није чудно што су је Турци прозвали Пиринц-хане. У случају лексеме *ѝринц*, адатација се врши путем епентезе, уметањем раставног вокала *и* између консонанта *ѝ* и *р*. Консонант *р* доводи се у интервокалску позицију, а раставни вокал асимилира се у суседном вокалу и: ср. принц > тур. *pirinc*. У турском језику титула *ѝринц* именује се лексемом *prens*, међутим у старијим рукописима забележена је употреба облика *pirinc pirimi*, за именовање „млетачкога првог кнеза”, односно дужда⁴⁰: ...*Bânîsi Venedik pirinc-pirimleridir*⁴¹: „Оснивач му је један/неки од млетачких дуждева”; *Elçileri dahi Konya'da gördükleri altun ahvâlin*

³⁷ К. Протић, *Одломци из историје Београда*, Годишњица Николе Чулића, VIII, 1886, 256, напомена 1.

³⁸ С. Поповић, *Путовање ѝо новој Србији (1878 и 1880)*, Београд: СКЗ, коло XIV, књига 310-311, 1950, 71-72.

³⁹ П. Васић, *Барок у Београду 1718–1739. године*, у: *Историја Београда 1*, Београд 1974, 577.

⁴⁰ Лексема *ѝринц* је била један од млетачких назива за дужда, али пре као хонорифик (*serenissimus princeps* = прејасни владар). Народ је у Венецији све до 1268. године именовао дужда, а након тога почиње да бива биран сложеним поступком од једанаест гласања у току којег Велико веће (заједница племића Венеције) врши избор, а све у циљу да се избегну клановске и партијске борбе и централизација политичке моћи (К. Век, *Историја Венеције, Plato-XX век*, 1998, 47).

⁴¹ *Pirinc* је транскрибована персијска реч *piring*.

pirinc-pirimlerine nakl ederler. „И њихови (млетачки) изасланици извештавају млетачке дуждеве о злату (млетачким дукатима?) које су видели у Коњи”.⁴² Од Пиринц-хане (принчева кућа) (tur. Pirinchane) на домаћем терену дошло је до друкчије морфолошке сегментације *џиринчана*. Фонетске промене, као и морфолошка адаптација овог образовања српском језику, подржале су и накнадну ресемантизацију.

Друга претпоставка у вези са пореклом *Пиринчане* не искључује могућност да назив долази од лексеме *џиринач* у значењу *месини*. Овакву претпоставку износи и Глиша Елезовић, наводећи да *џиринач* значи *месини*, *џуч*, *мјед* или *џумбак*, а као потврду даје Вуков Рјечник. Р. Веселиновић напомиње да је реч *џиринач* одомаћена у изворима који су савремени с Пиринч-ханом и дели Елезовићево мишљење.⁴³ У Извештају Максима Ратковића из 1733. године, на пример, има пуно описа црквених предмета прављених од пиринча.⁴⁴ Спомињу се појаси с пафтама од пиринча; кадилице две и стара и нова од пиринча; од пиринца два чирака; кандила од пиринча свега четири али нова; чирак од пиринча; полелеј од пиринча; кашика од пиринча и сл.⁴⁵ С обзиром на то да историјски извори говоре о томе да је ово била солидна грађевина украшена доброизрађеним барелефима, могуће је да је мотивација назива био и *џиринач* у значењу *месини*.

По нашем мишљењу извеснија је прва претпоставка иако је немогуће утврдити која је од ове две претпоставке тачна, односно које је тачно порекло лексеме *џиринчана*.

То је даље довело до низа тешкоћа у вези са одређивањем локација где су се налазила ова два здања, као и датумима њиховог рушења. Не може се оспорити да је Пиринчана био један од назива Командантове палате. Такође, погрешно је и мишљење неколицине историчара да је овај назив био синоним за Пиринч-хан, јер бројни извори потврђују да је Командантова палата називана Пиринчаном. Сви досадашњи радови и закључци до којих су дошли бројни аутори указују на то да је историја Пиринчане и Пиринч-хана уствари историја њихових ресемантизација.

Вратимо се, узгред и накратко, обради хомонимних лексема у Речнику САНУ пиринчана¹ и пиринчана². Добро је што су оне дате као хомоними; њихова се значења не могу асоцијативно повезати, а оне имају и различито етимолошко порекло. Првој је у основи *џиринач*, а другој је у основи или *џринц* или *џиринач* = *месини*. Ово друго је мање вероватно,

⁴² Е. Челебија, *Нав. дело*, 6, 8. свеска.

⁴³ Р. Веселиновић, *Нав. дело*, 108, у фусноти.

⁴⁴ Егзарх Максим Ратковић је по налогу митрополита Вићентија Јовановића обишао цео северни и североисточни крај Србије са задатком да испита и опише стање у црквама. Приликом пописивања црквених предмета забележио је доста предмета од пиринча.

⁴⁵ Г. Витковић, *Извештај. Найсао 1733 Максим Рајковић, Ексарх београдској митрополији*, Гласник Српског ученог друштва LVI, 1884, 161, 163, 166, 182, 187.

то сад знамо. И према овоме садашњем знању могли бисмо рећи да је уз другу лексему могло као етимолошки податак стајати и турско *pirinchane*, а дато испоређење са *пиринач*² указује на могућу и такву етимологију, мање вероватну, колико засад знамо.

Марија Ђинђић

Кључне речи: Пиринчана, Пиринч-хан, лексема *пиринач*, ресемантизација

Marija Đinđić

FOLLOWING THE TRACE OF BELGRADE'S OLD BUILDING NAMES:
PIRINČANA AND/OR *PIRINČ-HAN*

This paper is dedicated to the names of two old buildings, which used to be situated in Dorćol. *Pirinčana* was one of the names of a residence of the Austrian commander of Belgrade (1717-1739). During Ottoman rule, *Pirinč-han* was one of the names for a building used as a trading post. During Austrian rule, army pharmacies were situated in *Pirinč-han*. Confusion caused by the similar names of these two buildings brought many issues relating to their identification, location and dates of demolition. Due to the fact that the names *Pirinčana* and *Pirinč-han* have not been the subject of particular language research, we will focus on the determination of the origin of the aforementioned buildings.

The motivation for the naming of *Pirinč-han* is most likely derived from the period's other hans in different parts of the Ottoman Empire. They got their name due to rice trading that was once conducted there. There exist two hypotheses as to the origin of the lexeme *pirinčana*, the name of the aforementioned building. As the motivation for the naming, *pirinc* or *pirinač* (*brass*) could be claimed. In both cases morphological adaptation led to the subsequent resemantization. There is no doubt that *Pirinčana* was one of the names of a residence of the Austrian commander in Belgrade. Furthermore, some historians incorrectly claim that the name *Pirinčana* is just a synonym for *Pirinč-han*, because there are many sources leading to the confirmation that the residence of the commander was also named *Pirinčana* among the populace.